

Bötterums tingshus och gästgivargård

Antikvarisk medverkan vid renovering och ommålning av
tingshusets fasad, vagnbodens dörrar samt tillverkning av ny grind

Bötterum 8:1, Långemåla socken, Högsby kommun, Kalmar län, Småland

Ellen Olsson

Kalmar läns museum

Byggnadsantikvarisk rapport oktober 2019

Kalmar läns museums bebyggelseenhet

Kalmar läns museums bebyggelseenhet utför antikvarisk medverkan vid förändringar och renoveringar av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse/ bebyggelsemiljöer. Flera medarbetare är också certifierade som sakkunnig kontrollant av kulturvärden enligt Plan- och bygglagen.

Kalmar läns museum kan även erbjuda expertis inom exempelvis land- och marinarkologi, konservering och kulturmiljöpedagogik.

www.kalmarlansmuseum.se

Antikvarisk medverkan – vad är det?

Alla kyrkor och kyrkogårdar tillhörande svenska kyrkan byggda före 1940 är skyddade enligt Kulturmiljölagen. Denna lag används också för att skydda vissa andra byggnader, så kallade byggnadsminnen. I Kalmar län handlar det om ca 135 byggnader, bebyggelsemiljöer, parker etc. När en sådan skyddad miljö ska förändras krävs ett särskilt tillståndsbeslut från länsstyrelsen, som får ställa villkor om hur åtgärderna ska utföras. Samma sak gäller när länsstyrelsen fattar beslut om så kallade byggnadsvårdsbidrag till olika kulturhistoriskt värdefulla miljöer eller byggnader runt om i länet.

För att åtgärderna ska genomföras enligt länsstyrelsens beslut, med antikvariskt perspektiv och traditionella metoder och material "som innebär minsta möjliga skada" på byggnaden eller bebyggelsemiljön ska arbetet följas av antikvarisk expertis, den antikvariske medverkande. Denne ska vara fastighetsägaren och hantverkarna behjälplig med goda råd, följa och dokumentera arbetet samt redovisa genomförda åtgärder i en rapport.

Bötterums tingshus och gästgivargård

**Antikvarisk medverkan vid renovering och ommålning av
tingshusets fasad, vagnsbodens dörrar samt tillverkning av ny grind**
Bötterum 8:1, Långemåla socken, Högsby kommun, Kalmar län, Småland

Författare	Byggnadsantikvarie Ellen Olsson (EO)
Foto	Författaren där inte annat anges
Granskad av	Antikvarie Magdalena Jonsson
Layout	Stefan Siverud
Diarienummer	Kalmar läns museum: 31-213-19 (tillstånd) 31-393-19 (bidrag) Länsstyrelsen Kalmar län: 432-8470-18 (tillstånd) 434-1470-2019 (bidrag)
Utgivare	Kalmar läns museum 2019
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-1417-10 från Lantmäteriverket.
Utförd av	Kalmar läns museum, Bebyggelseenheten
Kontaktperson	Liselotte Jumme
Beställare	Långemåla hembygdsförening
Kontaktperson	Dea Carlsson (DC)
Hantverkare	Tallåsen Bygg i Ruda AB, Magnus Andersson (MA) Sandholms Färg & Golv AB, Magnus Sandholm (MS) Slöjd & Data, Sven-Allan Törnqvist (SAT)
Renoveringsperiod	Maj t o m oktober 2019
Fältbesök skedde	2019-05-09 Startmöte: EO, DC, MA, MS, SAT 2019-08-07 Mellanbesiktning: DC, MA, Jan Westergren (JW), Kalmar läns museum 2019-08-20 Mellanbesiktning: EO, DC, Rose-Marie Petersson (RMP), Långemåla hembygdsförening 2019-09-17 Mellanbesiktning: Liselotte Jumme (LJ), Kalmar läns museum 2019-10-17 Slutmöte: EO, DC, MA, MS, SAT, Johan Nilsson (JN)
Slutbesiktning	Utförs av länsstyrelsen i Kalmar län.
Övriga handlingar och digitala fotografier	Förvaras i Kalmar läns museums topografiska arkiv.

Karta över Kalmar län med platsen markerad.

Kort om den aktuella byggnaden

1964 förklarade Riksantikvarieämbetet att den f.d. gästgivargården med tillhörande svinstia samt snickar- och vagnsbod, tomt och park skulle förklaras som byggnadsminne. 2010 beslutade Länsstyrelsen Kalmar län att förklara Bötterums tingshus med park och trädgård samt Rättarestugan, marknadsboden, 1700-talsboden, garage, verkstad och äppelboden som byggnadsminne. Skyddsåren är alltså både år 1964 och år 2010. Denna rapport omfattar tingshuset och vagnsboden.

Tingshuset är en salsbyggnad med sexdelad plan, byggd under andra halvan av 1700-talet, troligen mellan 1749 och 1771. I ett brandförsäkringsprotokoll från 1830 hade tingshuset i princip nuvarande planlösning i bottenvåningen och ”rymliga vindar”. Huset var rödfärgat, men någon panel nämns inte. Alla fönstren hade rutor i kitt (till skillnad från gästgiveriet som vid den här tiden hade blyspröjsade fönster).

Tingshuset i Bötterum i början av 1900-talet. Här syns den veranda som uppfördes kring sekelskiftet 1900 och sannolikt revs på 1950-talet. Köksentrén är ännu inte insatt, på taket sitter mindre kupor, liknande de på gästgiveriet, och taket är belagt med enkupigt lertegel och stickespån. Foto: Kalmar läns museums arkiv (KLM_Långemåla61).

Efter skiftet 1857 så har tingshuset genomgått de förändringar som är vanliga för ett bostadshus på landet. Detaljer i huset visar att man gjorde en större ombyggnad vid sekelskiftet 1900. Då byggdes verandan, man satte in en ny ytterdörr, och bytte åtminstone fönstren mot verandan och i salen. Det är också sannolikt vid den här tiden som fasaderna kläddes med locklistpanel. Under 1950-talet byttes övriga fönster ut och köksentrén tillkom. På övre plan revs de små takkuporna, som tillkommit under 1800-talet, och ersattes med en stor takkupa på vardera takfall. Det kan också vara nu som den tidigare verandan, från sekelskiftet 1900, revs. En ny veranda uppfördes 2006.

Vagnsboden är uppförd i skiftesverk, i öst två stora portar till ett vagnslider, i väst en gångdörr till ett förrådsutrymme. Exteriört är skiftesverks-

konstruktionen synlig. Byggnadens fasader är rödstrukna och har svartmålade dörrar, som från början sannolikt varit tjärade. Taket är belagt med betongpannor. Vagnsboden är enligt historiken uppförd 1765, men kortades av i samband med laga skifte 1857, då den östra delen kom att hamna på tingshusets tomt.

Grinden in till gästgiveriets gårdsplan renoverades senast 2013 då dåliga delar byttes ut och hela grinden målades. Det har funnits en grind in till gästgiveriet på samma plats sedan åtminstone sent 1800-tal, men den hängde då på trästolpar och inte stenstolpar som idag. Grinden har också ett enklare utseende idag gentemot vad den haft tidigare, att döma av de äldre fotografier som finns bevarade. När grinden fick nuvarande utseende är oklart.

Utförda åtgärder

Den antikvariska medverkan har skett i samband med tillståndsgivning för aktuella åtgärder enligt Kulturmiljölagen. Tillstånd utfärdat av Länsstyrelsen i Kalmar.

Den antikvariska medverkan har skett i samband med beviljande av byggnadsvårdsbidrag för aktuella åtgärder. Bidrag beviljat av Länsstyrelsen i Kalmar.

Tingshuset Tillstånd före renovering

Tingshusets fasadpanel var delvis i dåligt skick, främst i de nedre delarna, liksom delar av dropplisten mot grunden och fönsterfodren på sydöstra fasaden. På takkupan mot nordväst var vindski-

van mot norr delvis upprutten och saknade en vindskiveplåt. Fönstren behövde delvis kittas om, vissa rutor behövde bytas.

Byggnadens locklistpanel var målad med röd slamfärg. Fönster, fönsterfoder, dörrfoder, knutbrädor och vindskivor var målade med oljefärg i en vit kulör. Verandan var målad med oljefärg i en vit och grå kulör, med undantag från väggen mot tingshuset som var målad med akrylatfärg i en vit kulör. Köksdörren var målad i en ockragul kulör, pardörren in från verandan var målade i en blå kulör och källardörren var målade i en bleknad blå samt en vit kulör. Alla de sistnämnda delarna var målade med någon typ av oljefärg.

Tingshusets nordvästra fasad före åtgärd.

Tingshusets nordöstra fasad före åtgärd.

Tingshusets sydöstra fasad före åtgärd.

Tingshusets sydvästra fasad före åtgärd. Fasaden är flammig och högst upp inock är i princip all rödfärg borta. Vindskivornas färg flagar.

Tingshusets veranda före åtgärd.

Köksdörren före åtgärd.

Pardörren före åtgärd.

Den dåliga vindskivan, som saknade vindskiveplåt, på takkupan mot nordväst.

Tingshuset före åtgärd. Exempel på skador i panelens nedre del och på dropplisten.

Källardörren före åtgärd.

Tingshusets sydöstra fasad under pågående åtgärd. Här har en del lagningar gjorts både på locklistpanelen, dropplisten och på nedre delen av ett foder. Foto: Jan Westergren.

Vidtagna åtgärder

Dåliga delar av locklistpanelen och dropplisten togs bort och ersattes med nytt virke. De nya delarna av locklisten är av furu, nya delar av dropplisten är av ek och de nya delarna av panelbrädorna är av gran. Nya delar av fönsterfoder på den sydöstra fasaden är av gran. Den uppruttna vindskivan byttes mot en ny vindskiva i gran och kompletterades med en vitlackerad vindskiveplåt. Fönstren kittades om med linoljekitt på de ställen där kitt hade lossnat.

När fasaden lagats påbörjades arbetet med att sopa rent alla rödfärgsmålade ytor och alla oljefärgsmålade ytor skrapades från löst sittande färg. När turen kom till att skrapa färg på verandan uppmärksammades att väggen mot tingshuset var målad med akrylatfärg. För att få ett bra underlag till linoljefärg, som verandan nu skulle målas

med, skrapades all akrylatfärg bort så att väggen blev trären. Övriga delar av verandan skrapades så att löst sittande färg lossnade.

Fasaderna målades därefter med Falu Rödfärg Original. Fönster, fönsterfoder, dörrfoder, knutbrädor och vindskivor målades med linoljefärg i en ljus grå kulör motsvarande NCS S 1520-G50Y. Köksentrén och pardörrarna målades med linoljefärg i en mörkt grön kulör motsvarande NCS S 7010-G90Y (grön umbra). Källardörren målades i en grå kulör motsvarande NCS S 4000-N, liksom källarfönstren. All linoljefärg var av fabrikket Kulturhantverkarna.

Verandan fick en ny färgsättning enligt tabellen nedan. Se mer om val av färgsättning under *Kommentarer*.

Husväggen	Grå umbra, NCS S 1502-G50Y
Kolonner, räcketts över- och underliggare	Grå umbra, NCS S 4000-N
Snickarglädjen i räcket, snickarglädjedetaljerna mot taket, takfronten	Grå umbra, NCS S 1502-G50Y
Dörrfoder	Grå umbra, NCS S 4000-N

Tingshusets nordöstra fasad under pågående åtgärd. Ett fåtal dåliga partier av locklisten har bytts ut. Foto: Jan Westergren.

Del av sydöstra fasaden. Här ser man den del av dropplisten som bytts ut. Foto: Jan Westergren.

Tingshusets sydvästra fasad under pågående åtgärd. Även här har delar av panelen bytts ut. Foto: Jan Westergren.

Del av sydvästra fasaden. De skarvade locklisterna fästes med två spikar för att se till så att de inte vrider sig. Foto: Jan Westergren.

Tingshusets sydöstra fasad efter åtgärd.

Tingshusets sydvästra fasad efter åtgärd.

Tingshusets nordvästra fasad efter åtgärd.

Tingshusets nordöstra fasad efter åtgärd.

Tingshusets veranda efter åtgärd. Hela verandan skulle vid fototillfället strykas en gång till och därefter skulle snickarglädjen, som fattas på fotot, monteras.

Den dåliga vindskivan på takkupan mot nordväst, som saknade vindskiveplåt, har bytts ut och fått en ny vindskiveplåt.

Köksdörren efter åtgärd. Ledstången på väggen har målats in i fasadkulören.

Pardörren efter åtgärd.

Källardörren efter åtgärd.

Vagnsboden

Tillstånd före renovering

Vagnsbodens två portar hade hängt sig och vilade delvis mot marken, vilket medfört att skador uppkommit i portarnas nedre del. Dörrbladen, som utvändigt var klädd med en liggande, profi-

lerad panel, hade panelbrädor i två olika bredder. En bredare panel i undre halvan och en smalare i övre halvan, vilket tyder på att portarna haft skador som lagats tidigare. Portarna var målade med en modern akrylatfärg som börjat flaga kraftigt.

Portarna på vagnsboden före åtgärd.

Detaljbild på de olika bredderna av panel som satt på portarna.

Detaljbild på gångjärnen till portarna före åtgärd.

Vidtagna åtgärder

All panel som satt på dörrbladen togs bort, då den delvis var dålig och för att den var målad med akrylatfärg. När panelen avlägsnats och portarnas underliggande konstruktion uppdagades kunde det konstateras att denna konstruktion var mycket gammal, kanske t.o.m. original från 1700-talet. Dörrkonstruktionen bestod av stående, tjocka plank som förankrats i varandra med trädymplingar. På baksidan (insidan) av varje dörrblad sitter två tvärgående, infällda regler. En i ovankant och en i nederkant. Ytan på planken har jämnats till med en yxa, alternativt handhyvlats. Planken visade också spår efter en äldre, bredare panel, likt den som syns på den intilliggande enkeldörren.

Vissa mindre lagningar av den underliggande konstruktionen hade gjorts sedan tidigare, men i det stora hela var konstruktionen i bra skick. Kon-

struktionen i portarna långt åt sydost var dock i behov av visst byte av virke i delar av ytterkanterna, samt i nederkant. Konstruktionen i dörrarna mot nordväst lämnades dock orörd.

När portarnas underliggande konstruktion setts över och lagats så riktades portarna något för att inte vila på backen likt tidigare. Dock behölls "skevheten" i dörrarna för att de fortsatt ska ha ett ålderdomligt uttryck. Ny panel i samma bredd och med en liknande profil som den intilliggande enkeldörren beställdes från en såg i Berga. Bredden på panelen är ca 17 cm och ytan är hyvlad. Den nya panelen monterades på dörrbladen och därefter tjärades portarna med furutjära som pigmenterats med kimrök. Pigmentet är till för att dels få en mer motståndskraftig yta, dels för att få en svart kulör på portarna. Se mer under *Kommentarer*.

Portarna på vagnsboden under pågående åtgärd. Här har den liggande panelen tagits bort från dörrbladen. Foto: Jan Westergren.

Delar av de nordvästra portarnas nedre delar, som uppvisade skador. Här behövde delar av de nedre delarna, samt ytterkanter, bytas. Foto: Jan Westergren.

Detaljbild på en av dymlingarna som håller ihop plankorna i portarnas bakomliggande konstruktion.

Den bakomliggande konstruktionen på portarna visade tydliga spår efter den tidigare, kanske t.o.m. ursprungliga, panelen. Den var ca 17 cm bred. Foto: Jan Westergren.

Portarna efter att dåliga delar i konstruktionen bytts ut. Foto: Jan Westergren.

Portarna på vagnsboden efter åtgärd.

Detaljbild på portarnas nya panelprofil, som efterliknar den intilliggande enkeldörrens panel.

Detaljbild på gångjärnen till portarna efter åtgärd.

Grinden före åtgärd.

Grinden efter åtgärd. Det återstår ett par strykningar med linoljefärg samt kryssen i de nedre och övre partierna. Dessa monteras i samband med att grinden sätts på plats. På fotot är grinden grundmålad i en grå kulör men den kommer målas vit.

Grind till gästgiveriets gårdsplan Tillstånd före renovering

Grinden in till gästgiveriets gårdsplan var av trä och målad med en vit akrylatfärg. Alla grindens delar visade på mer eller mindre omfattande rötskador och färgen flagade kraftigt på flera ställen.

Vidtagna åtgärder

Stålramen till grinden demonterades och det rötskadade virket kasserades. En ny grind byggdes av furu i samma utförande som tidigare och monterades på den gamla stålramen. Därefter målades hela grinden med vit linoljefärg, d.v.s. samma kulör som tidigare. Se mer under *Kommentarer*.

Kommentarer

Vid lagning av panelen uppmärksammades att tingshusets sydvästra fasad och delar av den sydöstra är tilläggsisolerad med glasullsisolering. Detta skedde antagligen under renoveringen på 1950-talet då panelen sannolikt byttes ut. Det uppmärksammades också att första skiftet i tingshusets timmerväggar är av ek.

Vid en mellanbesiktning uppmärksammade antikvarisk medverkan att de delar av fönsterfodren som bytts ut på den sydöstra fasaden på tingshuset hade monterats med den sågade ytan utåt. Detta är ett modernt sätt att montera fönsterfoder på, då modern akrylatfärg inte fäster på en hyvlat yta. Linoljefärg ska dock målas på hyvlat virke. Detta påtalades och Tallåsen Bygg lovade att slipa ner ytan så att den blev slät innan målning. Efter ytterligare ett besök några veckor senare hade detta fortfarande inte åtgärdats, varför antikvarisk

medverkan återigen påtalade att ytan måste vara slät innan målning med linoljefärg. Detta skulle nu istället åtgärdas av målare från Sandholms Färg & Golv innan målning. Vid slutmötet uppmärksammades dock att endast en mycket enkel slipning gjorts för hand av fodren, varför större delen av träets ådring och en del ”ruffs” fanns kvar. Antikvarisk medverkan meddelade detta till länsstyrelsen som valde att godkänna denna ”felaktighet” denna gång. I framtiden är det dock viktigt att alla snickerier och paneler som ska målas med linoljefärg ska ha en hyvlat yta utåt. När det återigen blir dags att byta foder på tingshuset ska dessa alltså ersättas med hyvlat virke.

Nordöstra delen av hängrännan på tingshusets sydöstra fasad var bristfällig då den var skarvad på flera ställen, vilket gjorde att vattnet stannade upp mitt på fasaden. Detta har orsakat att vatten runnit över och skadat panelen. Detta justerade man genom att man bytte ut denna del av hängrännan till en hel del istället för mindre skarvade delar. Likaså riktades hela rännan så att den fick ett bättre fall så att vattnet kan rinna vidare till stuprören.

Gällande val av kulör på tingshuset fördes en lång diskussion mellan hembygdsföreningen, länsstyrelsen och antikvarisk medverkan. Enligt ett färg- och kulörprogram för byggnaderna på Bötterum, framtaget 2016, skulle tingshuset ha färgsatts enligt tabellen nedan.

Alla parter var överens om att detta färgförslag blev en aning rörigt. Att ha två olika brutet vita kulörer (1505-Y20R och 1502-G50Y) på snicke-

Fasader	Falu Rödfärg Original
Fönster, fönsterfoder, vindskivor, stormlister, och knutbrädor	Grön umbra, NCS S 1505-Y20R
Verandans husvägg	Grå umbra, NCS S 1502-G50Y
Verandans kolonner, över- och underliggare	Bensvart, NCS S 6502-G
Verandans snickarglädje i räcket, snickarglädjedetaljerna mot taket samt takfronten	Grå umbra, NCS S 1502-G50Y
Verandans dörrfoder (kring pardörren)	Grå umbra, NCS S 4000-N

rierna ansågs sakna historisk förankring då man sällan använde två olika ljusa kulörer på samma byggnad. Därför bestämdes det att den vita kulören som bryts med grön umbra (NCS S 1505-Y20R) skulle ersättas med den vita kulören som bryts med grå umbra (NCS S 1502-G50Y).

När det gäller den bensvarta kulören ansåg hembygdsföreningen att denna var för mörk och gav ett hårt intryck. Det skulle bli en stor skillnad gentemot hur verandan ser ut idag. Då dagens veranda är modern och inte tillhör miljöns mest kvalitativa tillägg kom hembygdsföreningen, länsstyrelsen och antikvarisk medverkan tillsammans fram till att göra ytterligare ett avsteg från färg- och kulörprogrammet. Den bensvarta kulören, NCS S 6502-G, ersattes med samma grå kulör som dörrfodret målats med, d.v.s. NCS 4000-N. Om man i framtiden skulle välja att ersätta nuvarande veranda mot en veranda som har samma utseende som den gamla från sekelskiftet 1900, med en nättare konstruktion och mer snickarglädje, kan den färgsättning som finns i färg- och kulörprogrammet med fördel appliceras på den verandan.

Dörren till köksentrén, som var målad i en ockragul kulör, och källardörren, som var målad i en blå och vit kulör, saknades helt i färg- och kulörprogrammet. Tillsammans kom hembygdsföreningen, länsstyrelsen och antikvarisk medverkan överens om att måla dörren till köksentrén i samma kulör som pardörren (NCS S 7010-G90Y) och att källardörren skulle målas i den gråa kulören

som använts på verandan (NCS S 4000-N). På så vis kommer källardörren att smälta in i den grå, ingjutna grunden.

Tjäran, som vagnsbodens portar behandlades med, skulle enligt tillståndsbeslutet från länsstyrelsen vara opigmenterad. Eftersom övriga portar på gården är målade i en svart kulör så skulle detta innebära att portarna på vagnsboden skulle bli mycket ljusare. På senare tid har det forskats väldigt mycket kring tjäran och dess egenskaper och enligt flera recept från 1700-talet så var det vanligt att blanda kol eller pigment som kimrök och järnoxid i tjäran. Detta för att man vill att tjäran ska bilda en skyddande och motståndskraftig film. Frågan om att få pigmentera tjäran med kimrök togs därför upp med länsstyrelsen som godkände detta.

I samband med ovanstående arbeten skrapades även mossan på takets betong- och lertegelpannor bort. En ny trappa av kärnfuru byggdes också till statarstugan ("kaffestugan"), då den gamla i ek var i väldigt dåligt skick.

Vid slutmötet återstod en sista strykning av verandan. Likaså skulle grinden strykas ett par gånger till och sen monteras. Verandans snickarglädje var målad, men hade ännu inte monterats. Målningsarbetena skulle vara klara nästkommande dag och så fort den sista strykningen torkat kommer snickarglädjen att monteras. Montering av grinden skulle göras så snart den var färdigmålad.

Sändlista

Länsstyrelsen i Kalmar län, kalmar@lansstyrelsen.se

Riksantikvarieämbetet, ata@raa.se

Kalmar läns museum, topografiska arkivet, 1 ex

Långemåla Hembygdsförening, c/o Dea Carlsson, Kyrkogatan 48, 570 76 Ruda, 2 ex

Tällåsen Bygg i Ruda AB, Andréas Väg 4, 570 76 Ruda, 1 ex

Sandholms Färg & Golv AB, Smedmästarvägen 3, 579 32 Högsby, 1 ex

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se

